

Temposchrijven - overzichtsartikel

Het woord 'temposchrijven', ook wel dictaatschrijven genoemd, dateert van vóór de Tweede Wereldoorlog. De gedachte erachter is dat, na het aanleren en automatiseren van methodisch schrift, het schrijftempo geleidelijk wordt opgevoerd. In het vervolgonderwijs en latere leven wordt vlot schrijven als een belangrijke competentie beschouwd. Het doel van temposchrijven is het realiseren van persoonlijk handschrift, vervaardigd met optimale snelheid en tegelijk behoud van schrijfkwaliteit. Schrijfmethoden geven, doorgaans vanaf groep zes basisschool, regelmatig zowel praktische richtlijnen als oefenstof voor temposchrijven. De uitvoering en frequentie daarvan liggen echter in handen van school en leerkracht zelf.

In deze bijdrage wordt achtereenvolgens nagegaan waar en sinds wanneer 'temposchrijven' voorkomt (1), hoe het gemotiveerd en bedoeld wordt (2), vanaf welke leeftijd en waarom juist dan het wordt onderwezen (3), richtlijnen en lesmodellen (4). Na elk hoofdstuk volgt steeds een korte samenvatting. Het gaat hier primair om een overzicht, niet om een stellingname.

Aanleiding

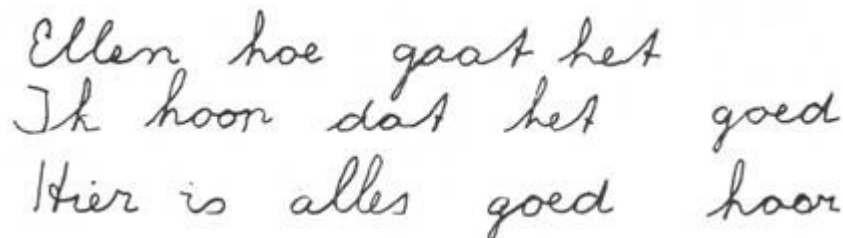
In een advies van het Platform Handschriftontwikkeling stond vermeld: "Training in temposchrijven is meer uitzondering dan regel geworden."

Een van de Platformleden tekende daarbij aan: "Ik ben tegen temposchrijven. Het haalt je uit je eigen ritme."

Mijn reactie daarop was: "Als temposchrijven betekent boven je eigen bewegingsritme gaan zitten ... dan ben ik tegen! Als het betekent sportief proberen je eigen schrijfsnelheid zo op te krikken dat het leesbaar blijft ... akkoord. In het V.O. en verderop zullen ze er plezier van hebben."

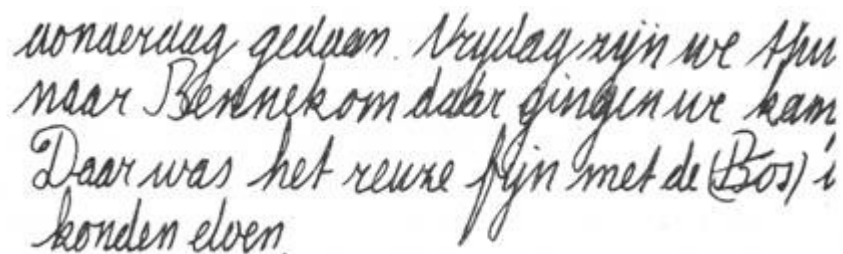
Deze maildiscussie zette tot nadenken aan en daaruit ontstond dit stuk. De volgende vragen drongen zich op:

1. Waar komen we het woord 'temposchrijven' zoal tegen?(geschiedkundig)
2. Hoe wordt temposchrijven gemotiveerd, wat wordt ermee bedoeld?(taalkundig)
3. Vanaf welke leeftijd wordt temposchrijven aanbevolen, waarom juist dan?(psychologisch)
4. Worden er richtlijnen en lesmodellen voor temposchrijven gegeven?(onderwijskundig)

Ellen hoe gaat het
Ik hoor dat het goed
Hier is alles goed hoor

Voorbeeld van economisch-snel schrift (C.G. van der Hout, 1967)

wonderdag gedaan. Vrijdag zijn we thu
naar Bernekom daker gingen we kam
Daar was het reuxe fijn met de (Bos)'i
konden elven.

Voorbeeld van overhaast/verkramppt schrift (C.G. van der Hout, 1967)

1. Temposchrijven: Enige geschiedschrijving

In de eerste Petersenschool in Jena, de eerste jenaplanschool, kende men halverwege de jaren '20 van de vorige eeuw enkele soorten 'schrijfcurssussen'. Zo kon er in de bovenbouw (9-12 jaar) een kortdurende cursus worden ingelast, bijvoorbeeld met aandacht voor schrijfsnelheid. Ook kon er, als het handschrift achteruit bleek te gaan, eens per week, gedurende een kwartaal of heel trimester, een schrijfcurssus worden opgezet.

Lindeman, de vader van Marius, schrijft in 1939, dat ieder een eigen schrijfsnelheid heeft. Deze snelheid is door speciale training op te voeren, al is er een grens; wordt die overschreden, dan is 'brokkenwerk' het resultaat.

Tien jaar later onderscheidt Timmermans 'snel' en 'vaardig' schrijven. Het snelst gebeurt dit, als men zijn natuurlijke schrifthelling kan volgen, het vaardigst, als men zijn eigen psychisch tempo kan volgen.

Engelhart en Brand (1955) zijn van mening, dat de meeste kinderen - met de huidige Nederlandse schrijfmethode - nooit hun eigenlijke snelheid bereiken. Deze methode beperkt zich vrijwel tot het aanleren van letters. Daardoor komen de eigenlijke 'schrijfoefeningen', die moeilijke bewegingen en combinaties moeten ritmiseren en automatiseren, nooit aan bod.

Boer en De Poel (1960) spreken van het begrip 'dictaatschrijven', waarmee al wel in de tweede helft van onze groep 6 kan worden gestart. Zij kennen een grote praktische waarde toe aan deze regelmatig te houden 'snelheidsoefeningen'.

Altera (1963) raadt aan om in de hogere leerjaren het schrijftempo voorzichtig op te voeren, door het geven van korte schrijfdictees van 3 à 5 minuten.

Van der Hout (1967) stelt, dat het tempo afhankelijk is van het karaktertype van het kind. Elk kind dient de eigen 'economische snelheid' te ontdekken. Dit wordt niet bereikt door het tempo willekeurig op te voeren via 'sneldictees', maar uitsluitend door veel, heel veel en regelmatig oefenen.

In de "Proeve van een leerplan voor het basisonderwijs" (1967) wordt aanbevolen het schrijftempo geleidelijk op te voeren. Om een zekere vlotheid te bereiken is daarvoor speciale en regelmatige oefening noodzakelijk. Uit ervaring blijkt, dat ook het zuiver schrijven voor-deel heeft van zulke snelschrijfdictees.

Bij Pijning (1969) ontbreken opmerkingen over het al dan niet opvoeren van het schrijftempo. Voorop staat bij hem dat er, in het kader van schriftverbetering, bij de opleiding meer aandacht moet worden besteed aan de motorische aspecten van de schrijfstoornissen. Een dergelijke aandacht zal ook leiden tot verbetering van het schrijftempo.

Van de Pavert en Zuiderveld (1975) geven de aanbeveling om in de hoogste drie leerjaren regelmatig speciale schrijfoefeningen te houden, om zo de 'schrijfruïne' in de hogere leerjaren het hoofd te bieden. Zulke oefeningen voeren tot vlot én leesbaar schrift.

Kwast (1993) is van mening, dat de basisschool er niet alleen voor zorgt, dat het kind correct en netjes schrijft, maar dat de snelheid van eminent belang is. Het temposchrijven en dit langere tijd volhouden (duurschrijven), dient een belangrijke plaats in te nemen; oefeningen in 'snelschrijven' moeten voortdurend worden gegeven. Verder zal één uur per week besteed aan dictaatschrijven - in de eerste twee jaren van het voortgezet onderwijs - zegenrijk werken.

Van der Linden (2000) oordeelt, dat leerlingen tussen 9 en 11 jaar nog training nodig hebben om hun schrijftempo te verhogen. Zij zullen dat hogere tempo straks nodig hebben om goed mee te kunnen draaien in het voortgezet onderwijs.

Litière (2002) pleit bij schrijfproblemen voor een grondig diagnostisch onderzoek; hij vraagt zich daarbij af, of het om een snelheids-, verwerkings- of leerprobleem gaat. Er kunnen verschillende factoren aan ten grondslag liggen. Bij de behandeling dient daarop te worden ingegaan.

In het PPON-rapport (2003) zoekt men vergeefs naar gegevens over schrijfsnelheid/-tempo. Bij de beoordelingsaspecten voor handschriftkwaliteit heeft men het schrijftempo - ten onrechte? - buiten beschouwing gelaten.

Kooijman, Van Mierlo en Natzijl (2006) geven in hun Portfolio een tempotoets voor de Pabo-student zelf. Zij zijn van mening, dat "temposchrijflesjes routinelesjes moeten worden" in de groepen 7 en 8.

Van Hagen en Versloot (2008) pleiten voor een goed leesbaar en vlot geschreven handschrift. Zij voorzien in oefenstof voor schrijf- en tempoproblemen, opdat het doel van minimaal 300 (lees)tekens in vijf minuten wordt gehaald.

Van Eisdén (2008) spreekt van 'dictaatschrijven' of 'temposchrijven', dat tot het einde van de basisschool heel geleidelijk moet worden opgevoerd. Deze geleidelijkheid is voor hem voorwaarde voor behoud van schrijfkwaliteit in combinatie met een optimale schrijfsnelheid.

Van Hartingsveldt (2009) vindt een goed schrijftempo heel erg belangrijk; uit onderzoek is gebleken, dat een hoog tempo betere studieresultaten te zien geeft. Anders gezegd, sneller schrijven bevordert de leerprestaties.

Ook hebben we een beperkt aantal courante schrijfmethoden bekeken, om na te gaan of daarin aandacht wordt besteed aan temposchrijven. Onze analyse laat achtereenvolgens zien:

- Handschrift (1988): Groep 6-8: temposchrijven
- Schrijven in de basisschool (1995): Groep 6 start met temposchrijven in eigen handschrift
- Mijn eigen handschrift (1996): In elk schrijfschrift een toets (overschrijfttekst); op observatieblad wordt schrijftempo vermeld
- Pennenstreken (1997): Van groep 3-8 zijn er tempotoetsen
- Novoskript (2000): Temposchrijven vanaf groep 6
- Schrift (2004): In de bovenbouw (groep 5 t/m 8) is er o.m. aandacht voor temposchrijven.
- Zwart op wit (2007): Halverwege groep 4 begint het tempo een rol te spelen. In groep 5 wordt het tempo verhoogd; vanaf dat moment wordt twee keer per jaar een tempotoets afgenomen. In groep 7 en 8 wordt gewerkt aan een hoger tempo.
- Aan elkaar (2008): In de drie hoogste leerjaren ligt het accent op automatiseren, temposchrijven en het ontwikkelen van een goed leesbaar handschrift.

Samenvatting

Het begrip 'temposchrijven' komen we al in de eerste helft van de vorige eeuw bij heel wat auteurs tegen. Zij blijken er verschillende aanduidingen voor te gebruiken - schrijfcursus, schrijfsnelheid, dictaatschrijven, tempo- en duurschrijven, sneldictee en schrijfsneldictee, speciale schrijf oefeningen, temposchrijfflesjes.

In de door ons geraadpleegde methoden wordt temposchrijven als een vast en regelmatig voorkomend onderdeel van het schrijfonderwijs beschouwd; daarnaast begint sinds enkele jaren het blindtypen in zwang te raken.

2. Temposchrijven: Waarom en waartoe?

Motieven (waarom?)

- speciale aandacht voor bijv. snelheid (Petersen)
- achteruit gaan van handschrift (idem)
- onvoldoende schrijfsnelheid (Lindeman)
- automatiseren schrijfbeweging (Timmermans)
- falende schrijfmethode (Engelhart/Brand)
- verlies aan duidelijkheid (Boer/De Poel)
- opvoeren van schrijftempo (Altera)
- veel en regelmatig oefenen (Van der Hout)

Doelen (waartoe?)

- snelheid opvoeren
- kwaliteit verbeteren
- snelheid opvoeren
- vaste schrijfhand
- eigenlijke individuele snelheid
- praktische waarde
- gewenst tempo
- ontdekken eigen economische snelheid

Vervolg motieven

- opvoeren van schrijftempo (Proeve enz.)
- gestoorde schrijfmotoriek (Pijning)
- te weinig 'consolidatie' (V.d. Pavert/Zuiderveld)
- taak van school (Kwast)
- training is nodig voor 9-11 j. (Van der Linden)
- gebrek aan schrijfsnelheid (Litière)
- te weinig schrijfroutine (Kooijman e.a.)
- problemen met schrijftempo (Van Hagen e.a.)
- opvoeren van schrijftempo (Van Eisdén)
- belang van goed schrijftempo (Van Hartingsveldt)

Vervolg doelen

- vlot handschrift
- schriftverbetering door ontspanning
- zo gaaf mogelijk schrift
- van eminent belang
- goed meedraaien in vervolgonderwijs
- na diagnose behandelen
- voldoen aan temponorm
- halen van normaantal tekens per minuut
- schrijfkwaliteit en optimale snelheid
- betere studieresultaten

Samenvatting

Het is een taak van de basisschool ervoor te zorgen, dat kinderen veel en regelmatig oefenen. Zo automatiseren zij de schrijfbewegingen, krijgen zij de nodige schrijfroutine, consolideren zij hun schrift, en werken zij aan een grotere schrijfsnelheid.

Het doel van deze gerichte training is het verwerven van een vaste schrijfhand, het ontdekken van een eigen optimaal schrijftempo, en voldoen aan de geldende leerjaarnorm.

3. Temposchrijven: Vanaf welke leeftijd en om welke reden?

<i>Bron</i>	<i>Vanaf welke leeftijd</i>	<i>Redenen</i>
Petersenschool in Jena	vanaf 9 jaar	speciale aandacht/achteruitgang handschrift
Lindeman	noemt geen leeftijd	niet bekend
Timmermans	vanaf groep 5	9e en 10e jaar is gevoelige periode
Engelhart/Brand	noemt geen leeftijd	niet bekend
Boer/De Poel	vanaf 2e helft groep 6	om in netschrift goed en vlot te schrijven
Altera	hogere klassen	geen
Van der Hout	noemt geen leeftijd	staat voor eigen tempo van het kind
Proeve enz.	vanaf groep 7	bereiken van zekere vlotheid
Pijning	noemt geen leeftijd	niet bekend
V.d. Pavert/Zuiderveld	vanaf groep 6	consolideren van methodisch schrift
Kwast	vanaf groep 7	stimuleren tot persoonlijk handschrift
Van der Linden	vanaf 9-11 jaar	kunnen meedraaien in voortgezet onderwijs
Litière	noemt geen leeftijd	niet bekend
Kooijman e.a.	vanaf groep 7	schrijven moet routine worden
Van Hagen e.a.	vanaf groep 6	goed leesbaar en vlot handschrift
Van Eysden	vanaf groep 6	opvoeren van het schrijftempo
Van Hartingsveldt	noemt geen leeftijd	hoog tempo heeft betere studieresultaten
PPON-rapport	noemt geen leeftijd	niet bekend

Schrijfmethoden

Handschrift	vanaf groep 6	niet bekend
Schrijven i/d BS	vanaf groep 6	niet bekend
Mijn eigen handschrift	noemt geen leeftijd	niet bekend
Pennenstreken	vanaf groep 3	niet bekend
Novoskript	vanaf groep 6	niet bekend
Schrift	vanaf groep 5	ervaren van relatie tempo/kwaliteit
Zwart op wit	vanaf 2e helft groep 4	tempo gaat een rol te spelen
Aan elkaar	vanaf groep 6	accent automatiseren/tempo/leesbaarheid

Samenvatting

De methode Pennenstreken geeft vanaf groep 3 regelmatig aandacht aan het vergroten van de schrijfsnelheid. Zowel Timmermans als de methode Schrift pleiten ervoor om vanaf groep 5 te beginnen - in het 9e en 10e jaar ligt de "gevoelige periode" voor het automatiseren van de schrijfvaardigheid. In veruit de meeste gevallen wordt in de bovenbouw, vanaf groep 6, met temposchrijven gestart. De voornaamste reden lijkt te zijn dat, met de 'consolidatie' van het schrift, het beste aan de vergroting van het tempo kan worden gewerkt.

4. Temposchrijven: Richtlijnen en lesmodellen

Kortdurende 'schrijfcursus' in laatste lessen van de eerste 3 à 4 weekdagen.

Bij achteruitgang van schrift eenmaal in de week voor een kwartaal of heel trimester.

De schrijfles hoort één van de prettigste lessen (door lesdoel, rust, concentratie; DS) te zijn, omdat deze voor de meeste kinderen één van de meest inspannende is. (3)

Kinderen moet de instelling worden bijgebracht, dat ze het prettig vinden om een mooi handschrift te schrijven; het is je visitekaartje! (1)

Het snelst schrijf je, als je je natuurlijke *schrifthelling* kunt volgen, het vaardigst, als je je individuele *psychisch tempo* kunt volgen. (3)

Leren schrijven is voor 80% bewegingsvorming. (4)

Gedurende vijf minuten achtereenvolgend wordt er dictaat geschreven. Na een korte pauze wordt er weer vijf minuten geschreven, gevolgd door een controlepauze. Voor dit regelmatige dictaat-schrijven wordt zeer eenvoudige stof gekozen naar vorm en inhoud. (5)

De schrijfdictees duren kort (3 à 5 min.); ze worden enkele keren herhaald, telkens in een iets vlugger tempo. Het is aan te bevelen tijdens het dicteren zelf mee te schrijven in het gewenste tempo en dan woord voor woord te zeggen. (6) (Andere praktijk: eerst hele zin oplezen, daar-na woord voor woord of woorden herhalen. DS)

De vlotheid waarmee het schrift tot stand komt, ook en vooral als het schrijfautomatisme ontstaan is, wordt uitsluitend bereikt door veel, heel veel en regelmatig oefenen van het schrijven. (7) Het *schrijftempo* dient geleidelijk opgevoerd te worden, waarvoor speciale en regelmatige oefening noodzakelijk is. Wekelijks dient men een stukje proza te dicteren uit een bekend boekje met niet te moeilijke tekst. Geen dicteertoon: normaal, langzaam lezen. Elk woord wordt eenmaal voorgelezen. De leerlingen schrijven het gedikteerde meteen op. (8)

De inschakeling van het “vreugde-element”, door oefeningen in de spelsfeer, is bedoeld om de vaardigheid van arm en hand te ontwikkelen. (9)

Het is wenselijk om vanaf het begin van de lusletter en licht rechthellend schrift gebruik te maken. (9) [vanwege de ononderbroken/doorgaande/continue/ritmische beweging. DS]

Naarmate het gegeven methodisch alfabet meer ‘verbindingsbereidheid’ bezit (d.w.z. zich gemakkelijk laat verbinden) zal de opvoering van het schrijftempo probleemlozer verlopen. Naast het temposchrijven zou een incidenteel oefenen in ritmische patronen van belang kunnen zijn voor een verbetering van de schrijfmotoriek en het vinden van een eigen ritme. (10)

Per schooldag wordt 10 minuten uitgetrokken om een bepaalde tekst te schrijven. Per keer staat een veel voorkomende afwijking centraal. Eerst komt een korte behandeling van bepaalde schrijfwijzen en lettervormen op het bord, daarna volgt de oefening. (11)

Om de snelheid te bevorderen wordt het dictaatschrift getraind. Als het kan een aantal malen per week. Een eierwekker kan hierbij goede diensten bewijzen. (12)

Het zou goed zijn, vooral in de eerste twee jaren van het voortgezet onderwijs, aandacht te besteden aan de bewaking en de ontwikkeling van een vlot en goed leesbaar persoonlijk handschrift. Eén uur per week (tweemaal 30 minuten? DS) besteed aan dictaatschrijven zou zegenrijk werken. (12)

Gedurende enkele minuten wordt een korte tekst in een vlot tempo gedikteerd en geschreven. Kies woordjes van hoogstens 7 letters, liever korter (in begin 3 en 4 klankwoorden), die zonder pen optillen te schrijven zijn. Laat de oefening steeds uit een of twee zinnen die in totaal ongeveer 35 tot 60 letters bestaan (afhankelijk van het leerjaar), spaties niet meegerekend: hoofdletters, lus-, stok- en staartletters. Kies de tekst bij voorkeur uit het oefenschrift. (Pas de tekst bij voorkeur aan aan de actualiteit of de belevingswereld van de kinderen. DS) Doe dit

tweemaal per week gedurende niet langer dan vijf minuten. Een speciaal schrift met enkellijns liniatuur (7.5 mm regelafstand, 24-lijns schrift wordt aanbevolen. (19) (Voor groep 6-7 een bredere liniatuur overwegen? Deze leerlingen schrijven vaak nog groot. DS)

Van Eysden beschrijft voor het systematisch opvoeren van het schrijftempo uitvoerig een zesstappenplan, zie op internet:http://www.vaneysden.nl/Temposchrijven_in_de_bovenbouw.doc Van Hagen geeft in “Schrijven vanuit grafomotorisch perspectief” (2008) enkele lesvoorbeelden voor het verhogen van het schrijftempo. Tevens wordt een vijftal variaties vermeld voor het oefenen van temposchrijven.

Leerjaarnormen

Eind groep 6: 40 letters/min.; eind groep 7: 55; eind groep 8: 70; eind 7e leerjaar/v.o. 1: 80 letters/minuten. (5)

Het aantal lettertekens wordt door oefeningen opgevoerd tot 70 per minuut. (11)

Een vlot en goed leesbaar geschreven handschrift betekent minimaal 300 tekens, ook leestekens, in 5 minuten tijd. (18)

Als minimum doelstelling geeft Van Eysden:

groep 5: 30 tot 35 letters per minuut

groep 6: 40 letters per minuut

groep 7: 50 letters per minuut

groep 8: 60 letters per minuut (meesten halen 70 of >)

Methode b Methode c Methode d Methode e

43

60

49-55

50

60

70-90

60-70

55

Zodra de (meeste) kinderen in groep 8 het streeftempo van 60 à 70 letters per minuut hebben bereikt, moet ook de tijdsduur waarin dit tempo wordt aangehouden, geleidelijk worden verlengd. (19)

Samenvatting

Om de snelheid op te voeren, dienen regelmatig, bij voorkeur enkele keren per week, korte schrijfdictées van ongeveer vijf minuten te worden gehouden. Voor de opzet, inhoud, duur, afwisseling, motivatie, liniatuur en na te streven leerjaarnorm worden richtlijnen gegeven.

Verwijzingen (chronologische volgorde)

1. Een lagere school volgens de principes van de leef- en werkgemeenschapsschool, Petersen P., Wolff H., Hoevelaken 1987
2. Arbeidsprestatie en schrijfstoornissen, Lindeman P.E.A., *Onze Strijd*. 1939; 34 (24.11)
3. Psychologie van het schrijven en het schrijfonderwijs, Timmermans J.H, Tilburg 1949
4. De didactiek van het schrijven, Engelhart B, Brand C., Breda 1955
5. Penneconste, theorie-deeltje, Boer J., De Poel K., Groningen 1960
6. Het schrijfonderwijs, theorieboekje, Altera J., Alphen a/d Rijn 1963
7. Schrijven, Proeve van een fenomenologische benadering, Van der Hout C.G., Groningen 1967
8. Proeve van een leerplan voor het basisonderwijs A, Nutsseminarium voor pedagogiek aan de universiteit van Amsterdam, Groningen 1967
9. Het diagnostiseren en corrigeren van stoornissen in het schrijven, Pijning H.F, Groningen 1969
10. Kind, school en schrijven, Van de Pavert J, Zuiderveld D., Amsterdam 1975
11. Theorie van het schrijven, Kwast A.D., Alkmaar 1993
12. 'Schrijven kun je leren', De theorie van het schrijven, Kwast A.D., Alkmaar 1999
13. Invloed van de puberteit op het handschrift, Van der Linden M.E.A., Tilburg 2000
14. Mijn kind leert schrijven - en hoe kan ik helpen, Litière M., Tiel 2002
15. Naast elkaar Schrijven, Van Alphen M, Roosendaal 2002
16. Balans van handschriftkwaliteit in het primair onderwijs, Periodieke Peiling van het Onderwijsniveau, Uitkomsten van de peilingen in 1999, Van der Schoot F., Bechger T., Arnhem 2003
17. Pak je pen, Handschriftontwikkeling in de praktijk, Portfolio, Kooijman E., Van Mierlo M., Natzijs C., Heeswijk-Dinther 2006
18. Schrijven vanuit grafomotorisch perspectief, Van Hagen A, Versloot S., Heeswijk-Dinther 2008
19. Temposchrijven in de bovenbouw, Van Eisdien P., internet 2008

Voorts gegevens uit informatiebrochures van de volgende schrijfmethoden, met tussen haakjes uitgever en verschijningsjaar:

- a. Handschrift (Malmberg 1988)
- b. Schrijven in de basisschool (Wolters-Noordhoff 1995)
- c. Mijn eigen handschrift (Wolters-Noordhoff 1996)
- d. Pennenstreken (Zwijsen 1997)
- e. Schrijf actief (Malmberg 1999)
- f. Novoskript (Boreaal 2000)
- g. Schrift (Thieme 2004)
- h. Zwart op wit (Zwijsen 2007)
- i. Aan elkaar (Wolters-Noordhoff 2008)

DS/19.07.09